

С.Қ. Джўраева,
мустақил тадқиқотчи, ТДИУ

БАРҚАРОР ИҚТИСОДИЙ ЎСИШ ВА УНИ ТАЪМИНЛАШ БОСҚИЧЛАРИНИНГ ТАҲЛИЛИ

В статье проанализированы сущность и факторы экономического роста. Выявлены особенности осуществленных мер в периодах обеспечения стабильного экономического роста за годы независимости развития Узбекистана. Оценены динамика изменения макроэкономических показателей периодов спада, стабилизации и устойчивого роста.

In article the essence and factors of economic growth are analysed. Features are revealed carried out measures in the periods of ensuring stable economic growth for years of independence of development of Uzbekistan. Dynamics of change of macroeconomic indicators of the periods of recession, stabilization and steady growth are estimated.

Калитли сўзлар: Баҳолаш, ЯИМ, бандлилик, истеъмол, инвестиция, иқтисодий ўсиш, капитал, ўсиш суръати.

Миллий иқтисодиёт ривожланишини баҳолаш мезонларидан бири сифатида иқтисодий ўсиш кўрсаткичи қабул қилинган. Ушбу кўрсаткич муайян давр мобайнида реал ЯИМ ҳажмининг ўтган даврдагига нисбатан ошиши, тўлиқ бандлилик шароитига мос келувчи потенциал ишлаб чиқариш даражасини узоқ муддатли кўпайиши тенденциясини англатади [3,4].

Иқтисодий назарияда иқтисодий ўсиш даромадларни қандай нисбатларда истеъмол ва инвестицияларга бўлинишига боғлиқ деб қаралади. Истеъмол ҳажми динамикаси иқтисодиётнинг пировард мақсадини ва аҳоли турмуш даражаси ошишини билдирса, инвестициялар ҳажмининг ўзгариши ресурс имкониятларининг ўсиши ва техник янгиликларнинг моддийлашини англатади. Истеъмол ва инвестиция ўртасида етарлича муқобиллик мавжуд, чунки, жорий истеъмол миқдорининг ортиши инвестицияларнинг даромаддаги улушини пасайтиради. Оқибатда иқтисодий ўсиш имкониятларини қисқартиради. Иқтисодий ўсиш реал катталикларда ва қиёсий баҳоларда ўлчанади.

Иқтисодий ўсишни ЯИМ мутлақ ҳажмининг ортиши орқали ёки аҳоли жон бошига реал ЯИМ миқдорининг ортиши орқали ўлчаш, баҳолашнинг қандай мақсадда амалга оширилаётганига боғлиқ бўлади. Одатда бирон-бир мамлакат иқтисодий ўсишини ЯИМ мутлақ ҳажмининг ортиши орқали ўлчаш, унинг иқтисодий салоҳиятини баҳолашда, аҳоли жон бошига реал ЯИМ миқдорининг ортиши орқали ўлчаш эса мамлакатдаги турмуш даражасини таққослашда қўлланилади.

Мамлакатнинг иқтисодий ўсиш суръатини тавсифлайдиган мазкур кўрсаткичлар (реал ЯИМ ва аҳоли жон бошига реал ЯИМнинг ўсиши) миқдорий кўрсаткичлар бўлиб, улар биринчидан, маҳсулот сифатининг

ошишини тўлиқ ҳисобга олмайди ва шу сабабли аҳоли турмуш даражасининг ҳақиқий ўсишини тўлиқ тавсифлаб беролмайди; иккинчидан, реал ЯИМ ва аҳоли жон бошига ЯИМнинг ўсиши бўш вақтнинг сезиларли кўпайишини акс эттирмайди ва аҳоли реал турмуш даражасининг пасайтириб кўрсатилишига олиб келади; учинчидан, иқтисодий ўсишни миқдорий ҳисоблаш бошқа томондан унинг атроф-муҳитга ва инсоннинг ҳаётига салбий таъсирини ҳисобга олмайди.

Шунга қарамасдан, иқтисодий ўсишнинг барча тавсифи ЯИМ йиллик ўсиш суръатларининг фоиздаги ўлчовида тўлиқ ўз ифодасини топади:

$$\Delta Y = \frac{Y_1 - Y_0}{Y_0} \cdot 100\%$$

бу ерда:

ΔY – иқтисодий ўсиш суръати, фоизда;

Y_0 - таққосланаётган давр (йил)даги реал ЯИМ ҳажми;

Y_1 - жорий давр (йил)даги реал ЯИМ ҳажми.

Шуни ҳам таъкидлаб ўтиш лозимки, “иқтисодий ўсиш” ҳамда “иқтисодий ривожланиш” тушунчалари ўртасида фарқ мавжуд бўлиб, “иқтисодий ўсиш” неъматларни ишлаб чиқаришнинг миқдорий жиҳатдан кўпайишини ифодалаб келади. Иқтисодий ривожланиш - иқтисодий ўсишга нисбатан кенгроқ тушунча бўлиб, у нафақат ишлаб чиқаришнинг ортишини, балки унинг камайишини ҳамда иқтисодиётдаги ўзгаришларни ҳам ифодалаб келади. Иқтисодий ривожланиш кўп томонли жараён ҳисобланади ҳамда техник, иқтисодий ва ижтимоий соҳалардаги ўзгаришларни ўз ичига камраб олади.

“Иқтисодий ўсиш” тушунчасига муқобиллик сифатида баъзида аҳолининг турмуш даражасини ифодаловчи кўрсаткич намоён бўлиши мумкин. Иқтисодиёт назариясида барқарор иқтисодий ўсиш деган тушунча ҳам мавжуд бўлиб, у барқарор ривожланишнинг алоҳида таркибий қисми ҳисобланади. Барқарор иқтисодий ўсиш мамлакат иқтисодий ўсиш суръатларининг маълум йиллар давомида (одатда беш йил) ижобий ва ўзаро мутаносиб ўсиш динамикасида вужудга келадиган иқтисодий ўсишдир.

Президентимиз И. Каримов барқарор иқтисодий ўсиш ҳақида шундай фикр билдирадилар: “Барқарор иқтисодий ўсиш бозор иқтисодиётига ўтишнинг биринчи асосларидан биридир. Шунинг учун ҳам иқтисодиётни барқарорлаштириш – иқтисодий ислохотларимизни амалга оширишнинг муҳим шартидир. Иқтисодиёт барқарор ишлагандагина бозор муносабатларига муваффақиятли ўтиш мумкин. Иқтисодиётни барқарорлаштириш - бозорни шакллантириш йўлидаги қонуний ва муқаррар босқичдир. Биз иқтисодиётни барқарорлаштира бориб, бозор муносабатларини нормал ривожлантириш учун зарур шарт-шароитларни вужудга келтирамыз” [2].

Ҳар бир мамлакат барқарор иқтисодий ўсишни таъминлашга интилади, чунки иқтисодий ўсиш, биринчидан, миллий маҳсулот ҳажми ва даромаднинг кўпайишига, иккинчидан, ресурслардан самарали фойдаланишга, учинчидан, янги-янги эҳтиёжлар ва имкониятларнинг пайдо бўлишига, тўртинчидан, халқаро бозорларда мамлакат нуфузининг ошишига олиб келади.

Бундан ташқари айнан барқарор иқтисодий ўсишга таъсир этувчи омилий ресурсларни ҳам ҳисобга олиш лозим. Улар гуруҳига қуйидагилар киради [5]: табиий ресурслар миқдори ва сифати; меҳнат ресурслари миқдори ва сифати; асосий капитал ҳажми; технологиялар.

Шуни ҳам таъкидлаш лозимки, мавжуд ресурслар (ёки ишлаб чиқариш омиллари) иқтисодий ўсишни таъминлаш учун тўлиқ 100 фоиз жалб қилина олмайди. Бунга сабаб, институционал механизмлар етарлича ривожланмаганлиги ва трансакцион харажатларнинг юқорилиги ҳисобланади.

Ўзбекистонда моддий бойликлар ва хизматларни ишлаб чиқариш динамик (барқарор) характерга эга бўлиши бир томондан, ишлаб чиқариш ресурсларининг мавжудлиги, улардан самарали фойдаланиш ва илмий-техника ривожига эришишга, иккинчи томондан мавжуд ресурсларни ўзлаштириш имкониятларига тўғридан-тўғри боғлиқ. Шу билан бир вақтда ички капитал танқислигининг мавжудлиги, иқтисодий ўсишни таъминлашда ташқи иқтисодий омилларнинг, хусусан, биринчи навбатда хорижий инвестициялар ва кредитларнинг ролини янада орттиради.

Шуларни ҳисобга олганда, мамлакатимизнинг мустақиллик йилларидаги иқтисодий ўсиш босқичларини баҳолаш муҳим илмий-амалий аҳамиятга эга. Илмий тадқиқот ишларида Ўзбекистонда давлат мустақиллигининг дастлабки йилларидан бошлаб (1991 й.) то ҳозирги кунигача (2013 й.) бўлган даврини уч босқичга бўлиб ўрганиш қабул қилинган [6].

Барқарор иқтисодий ўсишни таъминлашнинг дастлабки биринчи босиқчи 1991-1995 йилларга тўғри келади. Бу босқич иқтисодиётни ислоҳ қилиш орқали бозор муносабатлари асосларини яратиш билан тавсифланади. Ушбу босқичнинг ўзига хос хусусияти, ислохотларни бир маромда, босқичма-босқич амалга ошириш ҳамда ижтимоий – сиёсий вазиятни барқарорлигини сақлаб туриш ҳисобланади. Унда бозор иқтисодиётига ўтишнинг институционал асослари барпо этилди, давлат бошқаруви органлари функция ва вазифалари тубдан ислоҳ қилинди, хусусий тадбиркорликни ривож учун зарурий шарт – шароитлар шакллантирилди. Бу биринчи босқич ЯИМнинг пасайиши билан тавсифланувчи давр ҳисобланади.

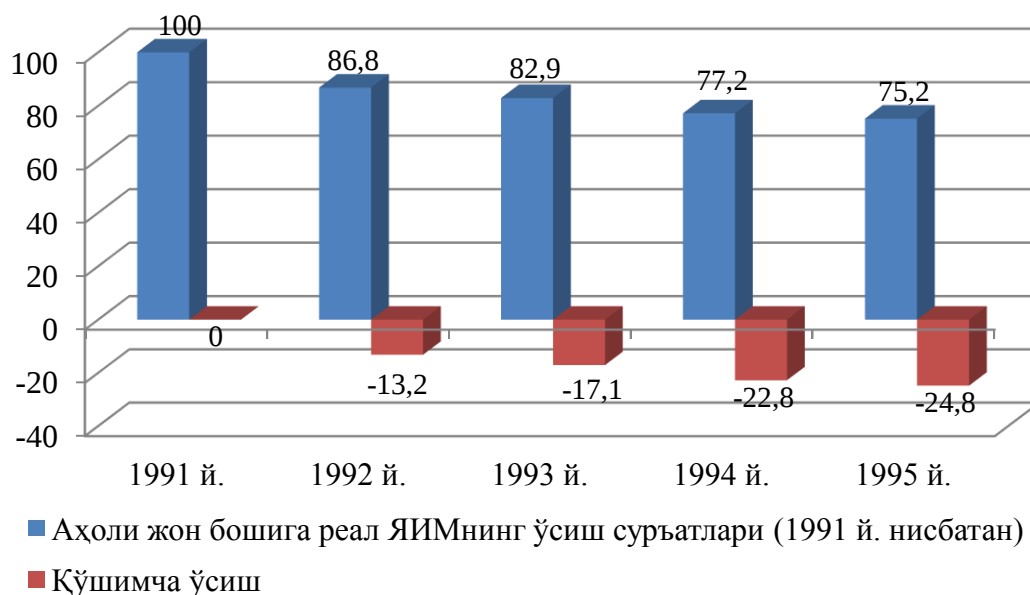
Шу даврда ЯИМнинг динамикаси 1991 йилда 0,5 фоизга, 1992 йил 11,1 фоизга, 1993 йил 2,3 фоизга, 1994 йил 5,2 фоизга пасайган. Умуман олганда ЯИМнинг пасайиш суръати шу даврда 18,4 фоизга тенглиги, рецессиянинг юқори даражасига етганлигини кўрсатади.

Бу мамлакатимиз аҳолисининг турмуш даражасига ҳам бевосита салбий таъсир кўрсатди. Аҳоли реал даромадларида ҳам мос равишда пасайиш тенденцияси кузатилди (1-расм).

1-расмдан кўриниб турибдики, 1991-1995 йилларда аҳоли жон бошига тўғри келадиган реал ЯИМ 1991 йилга нисбатан фақатгина пасайиш тенденциясини вужудга келтирган. 1992 йилда бу пасайиш 13,2 фоизни, 1995 йилга келиб 24,8 фоизни ташкил этган.

Ўзбекистон иқтисодиётида 1996 – 2003 йиллар барқарор иқтисодий ўсишни таъминлашнинг иккинчи даври сифатида тавсифланади. Ушбу даврда ислохотларни чуқурлаштириш ва унинг ташкилий – ҳуқуқий базасини фаол

шакллантириш ва такомиллаштириш ишлари изчил амалга оширилди. Шу билан бир шароитда, мамлакатда макроиқтисодий ва молиявий барқарорликни таъминлаш бўйича йирик ва мураккаб устувор вазифалар ҳал этилади.

1-расм. Аҳоли жон бошига реал ЯИМнинг пасайиш суръатлари (1991 йилга нисбатан)

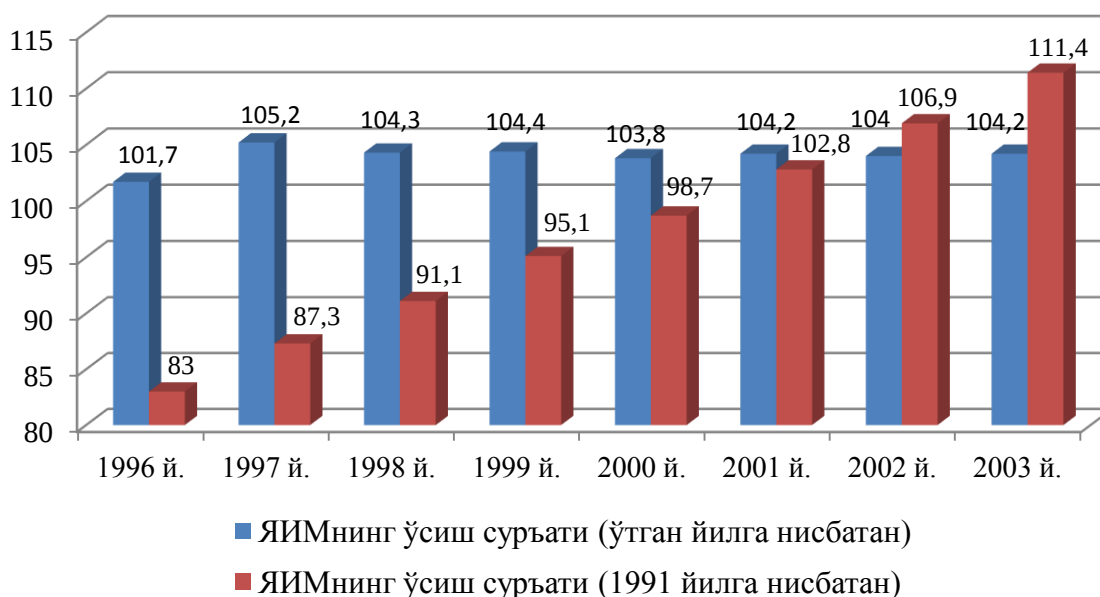
Манба: Ўзбекистон Республикаси Давлат Статистика қўмитаси маълумотлари асосида тузилган.

Шунингдек, иқтисодиётнинг базавий тармоқлари ривожланишини, барқарор ўсишни таъминлаш, мавжуд саноат салоҳиятини сақлаб қолиш, стратегик муҳим аҳамиятга эга хомашё қазиб олиш ва бирламчи қайта ишлаш, импортни ўрнини босувчи базавий тармоқларни ривожлантириш муҳим устувор вазифалар сифатида қаралди.

Натижада мамлакатда реал ЯИМнинг ўсиши иқтисодиётнинг базавий тармоқларидаги ишлаб чиқариш ҳажмларининг ортиши, асосий капиталга киритилган инвестициялар кўпайиши ҳисобига таъминланди. Қуйидаги 2-расмда 1996-2003 йилларда Ўзбекистонда иқтисодий ўсиш кўрсаткичларининг ўзгариш динамикаси ифодаланган.

Мамлакатимизда 1996 йилда илк бор иқтисодий ўсишга эришилди. Умуман олганда, 1996-2003 йилларда мамлакатимиз иқтисодий ўсишининг ўртача йиллик суръати салкам 4 фоизни ташкил этди. Шу даврда ЯИМнинг йиллик ўсиш суръати, аҳолининг йиллик ўсиш суръатига нисбатан тезроқ ўсган бўлсада (1996 йил бундан мустасно), аҳоли жон бошига реал ЯИМнинг улуши кўрсаткичининг 1991 йилги ҳолатига етмаган эди.

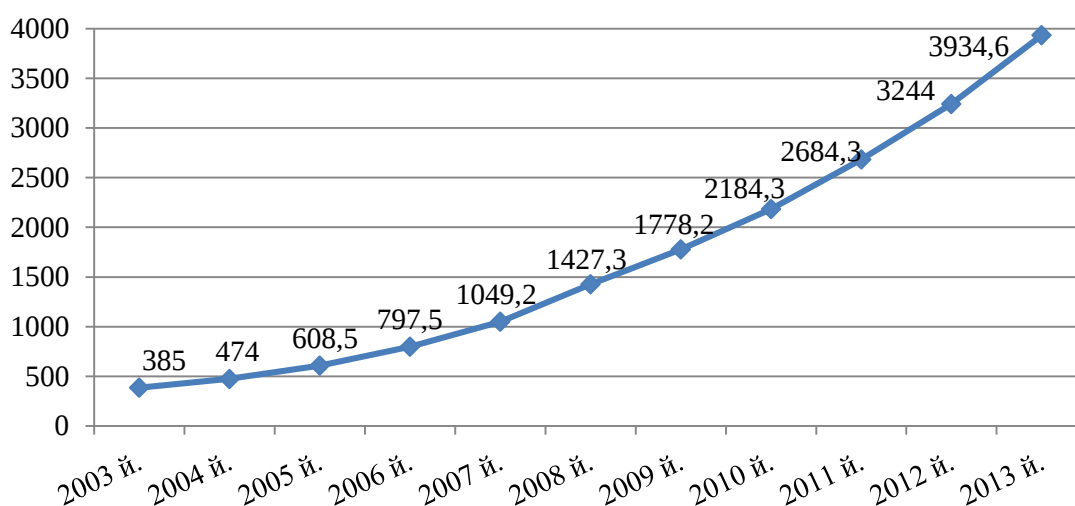
Аҳоли жон бошига реал ЯИМ улушининг 1991 йилга нисбатан ўсиш ҳолатига Ўзбекистон давлат мустақиллигининг ўн тўртинчи йилида эришилди ва ушбу ижобий ўсиш динамикаси бугунги кунгача давом этмоқда (3-расм).

**2-расм. ЯИМнинг 1996-2003 йилларда ўсиш суръатлари
(барқарорлаштириш йиллари)**

Манба: Ўзбекистон Республикаси Давлат Статистика қўмитаси маълумотлари асосида тузилган.

Ўзбекистонда 2004 йилдан бошлаб, ҳозирги кунгача иқтисодий ўсишни юқори суръатлари таъминланган даври ҳисобланади. Ушбу даврда иқтисодиётни модернизация қилиш, демократик ислохотларни чуқурлаштириш, валюта бозорини, банк-молия тизимини ривожлантириш, солиқ юкини пасайтириш ва бошқа чоралар орқали макроиқтисодий барқарорлик ва иқтисодий ўсиш таъминланди.

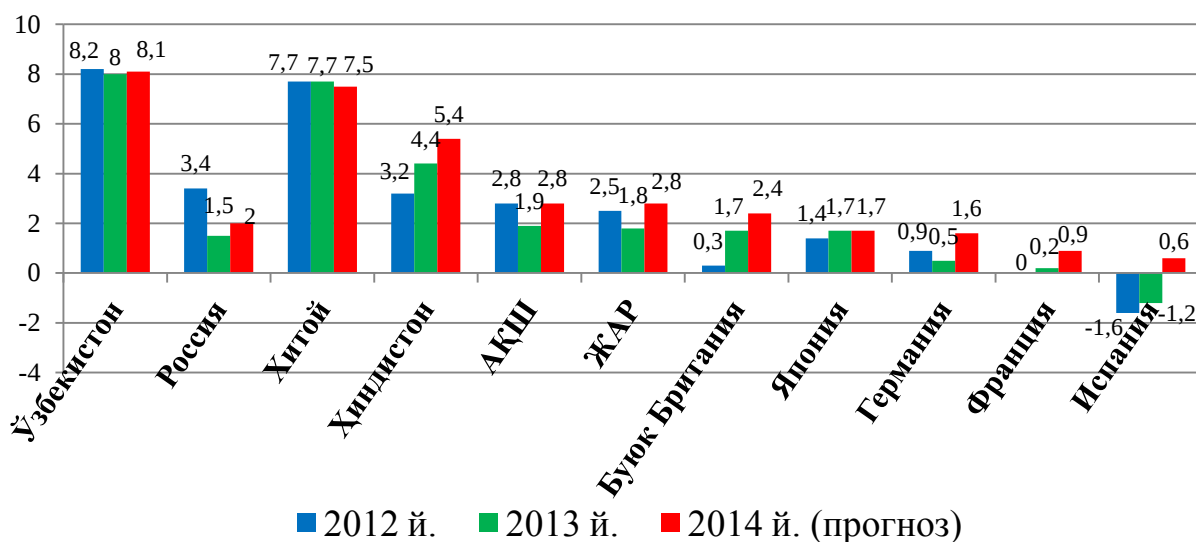
3-расм. Реал ЯИМнинг аҳоли жон бошига ўсиш суръатларининг ўзгариш динамикаси (барқарор ўсиш йиллари)

Манба: Ўзбекистон Республикаси Давлат Статистика қўмитаси маълумотлари асосида тузилган.

Буни мамлакатимизда иқтисодий ислохотларнинг изчиллик билан олиб

бориш самараси сифатида ифодалаш мумкин. Ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, иқтисодиётни таркибий ўзгартириш ва диверсификация қилиш, маҳаллийлаштириш дастурининг босқичма-босқич амалга оширилиши, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик, транспорт ва коммуникация соҳаси, хизмат кўрсатиш каби соҳаларнинг жадаллик билан ривожлантириш натижасида мамлакатимиз иқтисодиётида юқори иқтисодий ўсиш суръатлари таъминланди.

Таҳлиллар шуни кўрсатадики, сўнгги йиллардаги энг юқори иқтисодий ўсиш кўрсаткичи 2007 йилга тўғри келиб, у 109,5 фоизни ташкил қилган. Аммо 2008 йилда бошланган ва бутун дунёни қамраб олган жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози бизнинг давлат иқтисодиётига ҳам ўз таъсирини ўтказмай қолмади.

4-расм. Ўзбекистон ва дунё мамлакатларида ишлаб чиқариш ҳажмининг ўсиш суръатлари, фоизда

Манба: Халқаро валюта фонди маълумотлари асосида тузилган.

Бу ҳақида Президентимиз И. Каримов шундай дейди: “Барчамиз бир ҳақиқатни англаб етишимиз лозим – Ўзбекистон бугун халқаро ҳамжамиятнинг ва глобал молиявий-иқтисодий бозорнинг ажралмас таркибий қисми ҳисобланади”. “Шу боис глобал молиявий инқироз ва биринчи навбатда унинг оқибатлари иқтисодиётимизнинг ривожланиши ва самарадорлик ҳолатларига таъсир этаётганидан кўз юмиб бўлмайди” [7]. Айнан шу сабабли ҳам 2008 йилги мамлакатимиз ЯИМининг ўсиш суръати 2007 йилга нисбатан 0,5 фоиз бандга паст кўрсаткични ташкил қилган бўлса, 2009 йили бу фарқ янада катталашди, 1,4 фоиз бандни ташкил этди. Узоқни кўра билиш, хавф соладиган хатарни олдиндан сезиш ва уни бартараф эта олиш каби ҳақиқий йўлбошчиларга хос бўлган хусусиятларга эга бўлган Президентимиз раҳнамолигида ишлаб чиқилган чора-тадбирлар натижасида юртимизнинг барқарор ва юқори иқтисодий ўсиш суръатлари сақланиб қолинди ва 2010 ва 2011 йиллари мос равишда 8,5 ва 8,3 фоизни ташкил этди. 2012 йили ЯИМ ўсиши 8,2 ва 2013 йилда 8,0 фоизга тенг бўлди. Ҳажми бўйича ЯИМ 2012 йилда

96,6 ва 2013 йилда 118,9 трлн. сўмдан ошиқроқ суммани ташкил этди. Ушбу кўрсаткич дунё мамлакатлари кўрсаткичларидан анча юқори ва барқарор ўсиш тенденциясига эгадир (4-расм).

Албатта бундай кўрсаткичларга ўзидан-ўзи эришиб бўлмайди. Миллий тараққиётимизнинг дастлабки босқичидаёқ оқилона ва самарали иқтисодий сиёсат ҳаётга изчил равишда татбиқ этилиши, барқарор ривожланиш омилларининг тўғри танланиши ва уларга устувор аҳамият қаратилиши кейинги йилларда иқтисодий ўсишнинг юқори суръатлари таъминланишига имконият яратди.

Мамлакатимизда барқарор иқтисодий ўсишининг муҳим омиллари сифатида куйидагиларни эътиборга олиш тавсия этилади:

- барқарор иқтисодий ўсиш суръатларини таъминлашга қулай институционал муҳит ва давлат кўмагини яратиш;
- иқтисодиёт тармоқларида таркибий ислохотларнинг янада чуқурлаштириш учун ички ва ташқи инвестицияларни жалб этишини институционал механизмларини такомиллаштириш;
- иқтисодиётни янада эркинлаштирилиши ва модернизация қилиш жараёнларини фаоллаштириш;
- иқтисодиёт тармоқларида маҳаллийлаштириш жараёнларини кенгайтириш;
- кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш ҳамда уларга берилаётган имтиёз ва рағбатларни кенгайтириш орқали аҳолининг асосий қатламини иқтисодий фаолликка жалб қилиш;
- моддий-техника ресурслари ҳамда тайёр маҳсулотларни сотиш ва сотиб олиш тизимини эркинлаштириш;
- корхоналарнинг молиявий хўжалик фаолиятига давлат назорати органлари аралашувини янада қисқартириш ва б.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Каримов И. “2014 йил – Соғлом бола йили”. Президентнинг 2013 йил конституция кунига бағишланган йиғилишида сўзлаган нутқи. Тошкент.: “Ўзбекистон” 2014 й, 64 бет.
2. Каримов И. “Ўзбекистон иқтисодий сиёсатининг устувор йўналишлари” Ўзбекистон Республикаси Президентининг Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаши XIII сессиясида сўзланган нутқи. 1993 йил 2 сентябрь.
3. Кисилева Е.А. Макроэкономика: Курс лекций. – М.: Изд-во Эксмо, 2007. Б. 31-43.
4. Менкью Н.Г. Макроэкономика. Пер. с англ. – М.: Изд-во МГУ, 1994. С. 144 – 167.
5. Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс: Принципы, проблемы, политика. В 2 томах. Пер. с англ. Т. 1. – Таллин, 1993. Б. 380-383.
6. Чепель С.В. Экономический рост за годы независимости: факторы, проблемы и перспективы. “Экономическое обозрение”. www.review.uz